

Az Anapa melletti Andrejevszkaja scsel 10. századi leleteinek Kárpát-medencei párhuzamai

Andrej Novicsihin

Анапский археологический музей, Анапа, Oroszország

M. Lezsák Gabriella

ELKH BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Budapest

Gáll Erwin

Román Tudományos Akadémia Vasile Pârvan Régészeti Intézet, Románia, Bukarest

KIVONAT

A Kaukázus északi térségében egyre több olyan lelet kerül elő, amely technológiában, díszítésmódban és funkcióban a 10. századi, honfoglaláskori Kárpát-medence emlékanyagával mutat szoros kapcsolatokat. Az egyik ilyen leletcsoport az Anapa (Oroszország, Krasznodari határterület) melletti Andrejevszkaja scsel kora középkori temetőjéből származik. A leletek között szablyák, övdíszek, veretes és lemezes tarsolyok, palmettamintás, lemezes hajfonatkorong, valamint edények fordulnak elő. Jelen cikkben ezeket a tárgyakat elemezzük, azzal a céllal, hogy ismételten felhívjuk a figyelmet a korai magyarság története szempontjából fontos Észak-Kaukázus térségére. E szempontból jelzésértékűek azok a további szórványleletek is, amelyek az elmúlt években szintén Anapa környékén (pl. Buzsor, Gaikodzor, Leninszkij Puty, Skolnij stb.) kerültek elő, és ugyancsak a Kárpát-medencei, honfoglalás kori leletanyaggal állíthatók párhuzamba. A kutatás e kezdeti szakaszában nehéz egyértelmű választ adni arra, hogy ezek az észak-kaukázusi leletek kereskedelmi, katonai/politikai vagy kommunikációs, esetleg rokonsági hálózatok eredményének tekinthetők. Előrelépést csakis a további régészeti kutatások és az azzal párhuzamos interdiszciplináris vizsgálatok hozhatnak.

KULCSSZAVAK: 10. század, Nyugat-Kaukázus, Kárpát-medence, Andrejevszkaja scsel, hamvasztásos temetkezések, csontvázas temetkezések, palmettadíszes hajfonatkorong, tekercselt fejű bronzgyűrű, tarsolylemez, szablya és tartozékai, övdíszek, szíjvég, kerámiaedények

A Kaukázus északi térségében egyre több olyan lelet kerül elő, amely technológiában, díszítésmódban és funkcióban a 10. századi, honfoglaláskori Kárpát-medence emlékanyagával mutat szoros kapcsolatokat.¹ Az egyik ilyen leletcsoport az Anapa (Oroszország, Krasznodari határterület) melletti Andrejevskaja scsel lelőhelyről származik. Jelen cikkben ezeket a leleteket elemezzük, azzal a céllal, hogy ismételten felhívjuk a figyelmet a korai magyarság története szempontjából fontos észak-kaukázusi térségre.

A lelőhely és az előkerült leletek

A vizsgált temető, Andrejevskaja scsel az Északnyugat-Kaukázus előterének dombvidékén található, az Anapa város (Oroszország, Krasznodari határterület) keleti szélén lévő Szu-Pszeh-től 6 km-re délkelet felé (1. kép). A temetkezőhelyet 1987-ben azonosították gázvezeték-fektetési munkálatok során. A leletmentést az anapai régészeti múzeum munkatársai végezték el, több tárgyat azonban a helyi lakosok gyűjtöttek be, ezek 1987-ben és 2015-ben kerültek az anapai Régészeti Múzeumba. A topográfiai megfigyelések szerint a lelőhely két részből áll: egy korábbi, 9–12. századi temetőből, amely kurgán nélküli és a domb felső részén fekszik, illetve egy későbbi, kurgános temetőből, amely a 13–14. századból származik, és már a síkságon található. 1991–92-ben az anapai régészeti múzeum munkatársai A. M. Novicsihin vezetésével feltárást folytattak a kurgán nélküli temetőrészben,² ennek során 5 gyermeksír³ és egy jelképes temetkezés (kenotáfium) került elő, egy felszerszámozott egész lócsontvázzal együtt.⁴ 2015-ben Sz. G. Bandurko anapai helytörténész további leleteket adott át a múzeumnak, amelyeket 1987-ben talált a gázvezeték fektetés során megbolygatott temetőrészben. A tárgycsoportot 2016 őszén tanulmányozta és dokumentálta az anapai Régészeti Múzeum gyűjteményében az M. Lezsák Gabriella által szervezett magyar kutatócsoport.⁵ A leletek többsége a funkció, a technológia és a díszítés

1 Erről ld pl. Vinogradov 1983, 211–220; Erdélyi 2008, 21–24.; Новичихин 2015, 99–111; Торгоев 2016, 310–333.

2 A két temető megkülönböztetése érdekében a dombon lévő lelőhely a 2019-es orosz–magyar feltárások során az „Andrejevskaja scsel 1” megnevezést kapta.

3 Новичихин 2015, 99–111. Novicsihin a gyermektemetkezésekkel kapcsolatban felvetette a magyar etnikumhoz való tartozást a csontvázas temetkezés, a Ny–K-i tájolás, a palmettamintás tarsolyfüggeszű és a nyakban viselt kék gyöngy alapján. Szerinte a „türk-ugor (magyar)” törzsek a 8–13. században a „Nyugat-Kaukázusban” éltek (Новичихин 2015, 109.).

4 Новичихин 2008, 26–41.

5 A 2016-os első észak-kaukázusi kutatóút résztvevői M. Lezsák Gabriella (ELKH BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Budapest) és Gáll Erwin (Román Tudományos Akadémia Vasile Pârvan Régészeti Intézet, Románia, Bukarest) régészek, valamint Somfai Kara Dávid (MTA BTK Néprajzi Intézet, Budapest) és Avar Ákos (ELTE, Mongol Tanszék, Budapest) orientalisták voltak. A kutatócsoport azzal a céllal alakult, hogy a 10. századi honfoglaláskori Kárpát-medence emlékanyagával kapcsolatba hozható leleteket kutasson fel a térségben. A kezdeményezés nem előzmény nélküli, hiszen már a 19. század végi Zichy-expedíciók és a 20. század 60-as, 70-es

alapján a honfoglaláskori Kárpát-medence jellegzetes leleteivel (pl. tarsoly, hajfonatkorong és szablya) állítható párhuzamba. 2018-ban a magyar kutatócsoport régész tagjai Andrej Novicsihin vezetésével, valamint Ruszlan Szhatum és Konstantin Krutogolovenko krasznodari régészekkel terepbejárást végeztek a lelőhelyen.⁶ A terepbejárás során a résztvevő felek között megállapodás született arról, hogy az addig előkerült szórványleletek hitelesítése, illetve újabb, a temetkezési szokások rögzítésére is alkalmas emléktárgyak előkerülése reményében ásatásokat folytatnak a lelőhelyen. Az orosz–magyar feltárást 2019 őszén, a Magyarországi Kutató Intézet (MKI) anyagi támogatásával került sor.⁷ A három hetes időtartam alatt a közel 140 négyzetméteren átkutatott területről három hamvasztásos (7., 8. sír)⁸ és három (9–11. sír) csontvázas temetkezés került elő, az utóbbiak közül kettőt (10, 11. sír) nyugat-keleti irányba tájoltak.⁹

A fenti rövid áttekintésből kitűnik, hogy a 10. századi Kárpát-medence honfoglaláskori leletanyagával párhuzamba állítható leletek túlnyomó része szórványként került az anapai Régészeti Múzeumba. A leletegyüttes közül a palmettamintás lemezes hajfonatkorong (2. kép), az unikális tarsolylemez (7. kép), a töredékes szablya a vélhetően hozzá tartozó markolatgombbal (8. kép 4–5), az övdíszek (8. kép 1, 3) és a függesztőveretek (7. kép; 8. kép 6–7) hozhatók kapcsolatba a Kárpát-medencei honfoglaláskori hagyattal. Ehhez a 2015-ben bekerült leletegyütteshez tartozhatott az a hasított palmettadíszes övdísz (8. kép 2) és azok a további függesztőveretek (9. kép 1), amelyek a lelőhely felfedezésekor (1987), lakossági beszolgáltatás során kerültek a múzeumba. Az 1991–1992-es régészeti feltárás Kárpát-medencei párhuzamait a temetkezési szokások¹⁰ mellett a tekercselt fejű bronzgyűrű (9. kép 2) jelenti. A 2018-ban végzett orosz–magyar terepbejárásból származik a csónak alakú szablyaellenző (10. kép), a 2019-es orosz–magyar feltárástól pedig a besimított hálómintás edények (11. kép). Az 1991–92-es és a 2019-es régészeti feltárással a lelőhely temetkezési szokásaira is fény derült: az itt temetkezők a hamvasztásos és a csontvázas (korhasztásos) temetkezési

éveiben Erdélyi István is vizsgálták a területet régészeti szempontból. Az itteni kutatásokat az Árpád-kori magyar krónikák eredethagyománya indokolja, amely a Kaukázus térségére és közvetlen környezetére utal (ld. pl. a Csodaszarvas mondában a magyarság őshazájaként megnevezett Meótisz [Azovi-tenger], illetve a Terra Eviláth földrajzi fogalmakat és a Joria [Grúzia] vagy a Tarsia [Krim-félsziget] megnevezéseket).

- 6 A terepbejárás során a gázvezeték részben ma is nyitott nyomvonala mellől egy csónak alakú szablyaellenző került elő, ld. a jelen cikk vonatkozó részét.
- 7 Az ásatás Andrej Novicsihin és M. Lezsák Gabriella vezetésével, valamint Gáll Erwin, Ruszlan Szhatum, Andrej Baranjuk, Konstantin Krutogolovenko, Roman Prokofjev régészek részvételével zajlott. A feltárás technikai hátterét a krasznodari ArchGeoJug biztosította.
- 8 A 8. hamvasztásos sír páros temetkezés volt.
- 9 Az előkerült leletek publikálása folyamatban van. A csontvázas sírok természettudományos (genetikai, ¹⁴C-, stronciumizotóp-) vizsgálatát az MKI Archeogenetikai Kutatóközpontja végzi.
- 10 Ld. a 3. lábjegyzetet.

formát egyaránt alkalmazták.¹¹ A csontvázas sírokat – kivéve a csecsemőtemetkezést – nyugat–keleti irányba tájolták, ez a 10. századi Kárpát-medence honfoglaló magyar sírjainak többségére is jellemző.

A Kárpát-medence honfoglaláskori leleteivel kapcsolatokat mutató tárgyak elemzése

A Kárpát-medence és a vizsgált térség között a legfeltűnőbb technológiai és díszítésbeli kapcsolatot a *palmettamintás hajfonatkorong* jelenti (2. kép).¹² A szórványlelet Sz. G. Bandurko anapai helytörténésztől 2015-ben került az anapai múzeumba. Bandurko elmondása szerint a tárgyat 1987-ben találta a lelőhely kurgán nélküli, domboldalon lévő temetőré-szében. A rosszabb minőségű aranyozott ezüstlemezből préselt, vékony lemezkorongnak csak az előlapja maradt meg, a tárgy hátlapja nem került a múzeumba. Az Andrejevskaja scsel-i hajfonatkorong funkcionális párhuzamai szinte kivétel nélkül Kárpát-medencei temetkezésekből ismeretesek.¹³ Ennél jobban leszűkíthető azonban a lemez felületén látható poncolt és vésett mintakincs. Díszítésbeli szempontok alapján az Andrejevskaja scsel-i hajfonatkoronghoz mintáinak jellegzetessége alapján legközelebb az anarcsi hajfonatkorong áll. Viszonylag közeli párhuzama a Tiszaeszlár-Vörösmarty utca 2. sírjának bekarcolt palmettacsokor-díszítése, de távolabbi palmettadíszes analógiákat is ismerünk (Csengele, Mór-Sóderbánya, Ipolykiskeszi-Kenderesek 104. sír; 3-4. kép). Leszámítva a Tiszaeszlár-Vörösmarty utca 2. sírjában lelt példányt, a Kárpát-medencei hajfonatkorongokon megfigyelhető a domborítás technikai megoldása, ezt viszont nem alkalmaztak az Andrejevskaja scsel-i ékszeren. A lemezen megkomponált mintakincs (palmettacsokor, íves végű levél, palmetták szára, levélformák, rovátkolás) ismert az említett példányokon is, azonban a szívforma, amely megjelenik az Andrejevskaja scsel-i hajfonatkorongon, az említett párhuzamokról hiányzik. Azonban a szívforma sem ismeretlen díszítési elem a Kárpát-medencében: négy darab domborításos szívforma látható Ibrány-Esbóhalom 206. sírjának egyik hajfonatkorongján (5. kép).

Ami a lemezes hajfonatkorongok funkcióját illeti, érdekes párhuzam az észak-kaukázusi Moscsevaja Balka (Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Oroszország) katakombás temetőjében talált, 12–14 éves korában elhunyt fiatal lány sírja. Hajfonatát egy átfúrt érme díszítette, ami a hajfonatkorongok kialakulása szempontjából talán előképnek tekinthető

11 Ez a körülmény talán etnikai különbözősége utal, erre vonatkozó végleges megállapítás azonban csak az „Andrejevskaja scsel 1” lelőhely egészének feltárása és a leletek természettudományos feldolgozása után tehető.

12 A hajfonatkorongról ld. részletesen: M. Lezsák – Novichikhin – Gáll 2018, 143–168.

13 A Kárpát-medencén kívül eddig csak a Dél-Ural vidékéről, Karanajevóból került elő egy ezüstlemezről préselt palmettadíszes hajfonatkorong (Мажитов 1981, Рис. 58., 25).

(6. kép). A sírt III. Leó bizánci császár (717–741) és fia, V. Konstantin (741) érméi datálják a 741 utáni időkre.¹⁴

Összegezve:

1. Az Andrejevskaja scsel-i hajfonatkorong felületét díszítő mintakincs szorosan köődik a Kárpát-medencei, palmettacsokrot ábrázoló hajfonatkorongok díszítéséhez.

2. A Kárpát-medencei ötvösművészetben széles körben elterjedt domborítás nem figyelhető meg a kaukázusi tárgyon, viszont a domborítás nélküli kivitelezésre is van példa a Kárpát-medencében.

3. Funkcionalitás szempontjából lemezes hajfonatkorongok – leszámítva Andrejevskaja scsel és a Dél-Urál-vidéki Karanajevo példányait – csak a Kárpát-medencei 10. századi sírokból ismertek.

A Kárpát-medencei leletanyaggal szintén szoros kapcsolatot mutat a 2015-ben múzeumba került *tarsolylemez-töredék* (7. kép).¹⁵ A tarsolyra függesztett lemezt eredetileg viszonylag vastagabb aranyozott ezüstlapból készítették. A megmaradt rész félkörös formája és a töredékes peremére szerelt, kisméretű sárgaréz veretek utalnak a töredékes tárgy eredeti funkciójára. A tarsolytöredék széleit félkörben háromkaréjos aranyozott sárgaréz veretektől álló sor díszítette, amit a lemez belső felületén egy újabb veretsor követett. Ez már csak néhány (talán négy) kerek, préselt gyöngysorutánzzal díszített aranyozott veretből állt, amelynek áttört közepébe üvegberakást (rubinvörös, zöld) helyeztek. A sárgarézből öntött, aranyozott, közepén áttört veret formája jellegzetes: nem a megszokott négy-szög alaknak felel meg. A méretéhez képest gazdagon díszített veret formáját és díszítésmódját tekintve unikális: a közepén lévő áttörés négyzet alakú keretét három sáv és négy kerek bemélyített pont határolja. Az alsó részén lévő horizontális nyúlvány átmetszete háromszög alakú. A két, lefelé kiugró nyúlvány alakja absztraháló zoomorf ábrázolást sejtet (fej?). Makrogeográfiai szempontból a tarsolylemezek eddig kivétel nélkül a Kárpát-medencéből, illetve Kelet-Európa északabbi régióiból, a Volga és a Káma vidékéről voltak ismertek. A Kubán-vidék és a sztyeppeövezet példányai, beleértve a Mardzsani-gyűjtemény tarsolylemezeit¹⁶, a következő időszakban gyaníthatóan alapjaiban változtatják meg a fel fogást e tárgyak elterjedését illetően.

Körte alakú lemezes, két részből összeforrasztott *szablyamarkolatgomb* (8. kép 4) a Kárpát-medencében kivétel nélkül a 10. századból van adatolva, a 9–11. századi Kaukázus fegyverleteinek kiegészítői között viszont egyértelmű ismeretünk ezzel kapcsolatban nincs. Szórványeletről lévén szó, nem tudjuk, hogy az Andrejevskaja scsel-i markolat-

14 Иерусалимская 2012, 72–73.

15 Részletesen ld.: Novicsihin – M. Lezsák – Gáll 2017, 67–88.

16 Руденко 2016, 73–79.

gomb a *töredékes szablyához* (8. kép 5) tartozott-e vagy sem. A töredékes markolatú fegyver *keresztvasa* végének árkolása a 8–10. századi leleteken fordul elő a Kaukázus előterében (pl. Dargavs 31. katakomba-sír¹⁷), de a Kárpát-medencében is ismert a 10. században, ahogyan azt pl. a banai (Komárom-Esztergom megye)¹⁸ példány is tanúsítja.

Bonyolult a keletzése a *két négyzet alakú veretnek* (8. kép 1–2),¹⁹ amelyeknek a díszítése – Bollók Ádám definíciója szerint – az ún. palmettafa.²⁰ Legközelebbi párhuzama a dél-uráli isimbaji 2. sz. kurgán 1. sírjából került elő,²¹ a Kijevi Rusz területéről is dokumentáltak hasonló övdísz²². Pontos analógiáját azonban mindeddig nem ismerjük sem a Kaukázus térségéből, sem a Kárpát-medencéből. Az öntött, aranyozott ezüst övdísz mintázata viszont a Kárpát-medencei lemezes tárgyakon lévő palmettákat idézi.²³ Ez a szétnyíló levélminta jelenik meg a nagykörűi (Jász-Nagykun-Szolnok megye) 6. sír téglalap alakú aranyozott ezüst övcsatján,²⁴ és hasonló, de dúsabb, rovátkolt levelű palmetták láthatók Sárretudvari-Poroshalom (Hajdú-Bihar megye) 2. sz. férfisírjának téglalap alakú aranyozott ezüst övdíszsein is.²⁵ Az ilyen típusú vereteknek a 9–10. századi használata valószínűsíthető, mivel a többi kaukázusi temető (Kiszlovodszk-Kolco gora, Zmejszkaja sztanyica) későbbre datálható leletanyagából ez az övdísz típus hiányzik.

Ugyancsak távoli analógiaként említhető a niellódíszítésű *bronz szíjvég* (8. kép 3) is, amely a 10. század második felére kelezhető és közeli párhuzamai a Kaukázustól északra fekvő sztyeppzónából ismertek.²⁶

Szintén 2015-ben került múzeumba egy a Kárpát-medence 10. századi sírjaiban is jelentős mennyiségben előforduló ún. *Kijev-típusú függesztőfül* (8. kép 6). Párhuzamai megtalálhatók a Kaukázus dombos és hegyvidéki területein, illetve a Kárpát-medencében is, de adatolható Kelet-Közép-Európából Skandináviától délre egészen a Balkánig. Érdekességként említhető, hogy a Kárpát-medencében csak a 10. századtól dokumentálható, a Kaukázus területén viszont már a 9. században ismert volt e tárgy típus.

Az állatfejet ábrázoló veret (8. kép 7) tarsolyfüggesztődíszként funkcionálhatott, de övdíszként is használhatták, ahogyan ezt pl. a mordvinföldi Krjukovo-Kuzsnovóban talált

17 Дзаттиаты 2014, Tabl. LXXI.

18 АН 1996, 363. 2. kép.

19 Az egyik veret 1987-ben lakossági beszolgáltatás során került a múzeumba.

20 Bollók 2015, 260, 53. kép.

21 Мажитов 1981, 88. Рис. 46, 14.; Комар 2018, 378, Рис. 62. 6. Mazsitov az isimbaji kurgánokat a 9–10. századra datálta. (Мажитов, 1981, 30).

22 Комар 2018, 321, Рис. 6. 13.

23 Pl. a geszterédi szablyavereteken lévő palmetta-mintát (АН 1996, 80, 6. kép).

24 Madaras 2014, 7. ábra, 38.

25 АН 1996, 278, 4. kép.

26 Pl. a sarkeli kincs szíjvége (Komar, 2018, Рис. 81. 6–7) az Alsó-Don, illetve Carjev 23. kurgán 1. sír szíjvége (Komar, 2018, Рис. 83. 27) a Volga alsó szakaszáról.

övek²⁷ vagy a kaukázusi tarszkojei temető egyik öve tanúsítja.²⁸ A Kubán-vidéken is előfordul ez a típus, ott is szórványleltként került a krasznodari múzeumba és övdíszként határozták meg a funkcióját.²⁹ A Kárpát-medencében több helyről is előkerültek hasonló veretek,³⁰ Skandináviától a Kaukázuson át az Urál vidékéig megtalálhatók.³¹

Az 1987-ben lakossági beszolgáltatás során az anapai Régészeti Múzeumba került tárgyak közé tartoztak az ún. *egymásba illeszthető tarsolyveretek* (9. kép 1). Párhuzamai a Kárpát-medencéből,³² Skandináviából, a Kijevi Rusz területéről és a Dél-Urál vidékéről voltak ismertek,³³ de a Kaukázusban is dokumentálható az előfordulásuk.³⁴ hasonló alakú, viszont eltérő díszítésű vereteket a Középső-Kaukázus területén, Kiszlovodszk-Kolco gora 41. számú katakombasírjában találtak (9. kép 2).³⁵

Az 1992-es feltárások eredménye a *tekercselt fejű bronzgyűrű*, amely egy nyugat-keleti tájolású aknasírba temetett gyermek sírjának melléklete volt (9. kép 2–3).³⁶ Az ilyen típusú gyűrűk prototípusa kelta lelőhelyekről, antik települések leletei között és késő szkíta, valamint meotiszi sírokból ismert, a középkor folyamán pedig a 9–11. században használták a térségben.³⁷ Egy hasonló gyűrű a 11. század közepéről Novgorodból ismert,³⁸ a Kárpát-medencéből több temetőből is előkerültek, de skandináv területen is megtalálhatók. Ugyanakkor azt a tényt is szükséges megemlíteni, hogy a Kárpát-medencében egyetlen esetet leszámítva (Tiszabercel-Újsor³⁹) csak nagy sírszámú, fegyveres-lovas sírt nem tartalmazó temetőkből dokumentálták, datálásukat pedig a 10. század második felétől lehet adatolni.

A 2018 májusában végzett orosz-magyar terepbejárás során előkerült ún. *csónak alakú, 9,8 cm hosszúságú szablyaellenző* (10. kép) párhuzama szintén megtalálható a Kárpát-medencében.⁴⁰ Az ilyen típusú keresztvassal ellátott kárpát-medencei szablyákat a hazai ku-

27 Komar 2018, 366.

28 Komar 2018, 357–9.

29 Пьянков – Хачатурова – Юрченко 2014, 79.

30 Pl. Geszteréd (AH 1996, 79. 5.), Karos (AH 1996, 94: 20.).

31 Plés-Muszka 2019, 82. és 96. 4. tábla 1.

32 Pl. Bodrogszerdahely/Streda nad Bodrogom 3. sír. (AH 1996, 139, 5–6. kép). További lelőhelyeket ld.: Ilés-Muszka 2019, 81 és 95. 3. tábla 1.

33 Plés-Muszka 2019, 81–83.

34 Новичихин 2014, 70.

35 Савенко 1986, Рис. 5, 13.

36 Новичихин 2015, 102, Рис. 2, 2. A 2. sz. gyermektemetkezésből egy narancssárga besímitott hálómintás agyagkorsó is előkerült.

37 Новичихин 2015, 106.

38 Новичихин 2015, 106.

39 Istvánovits 2003, 199–203.

40 A típus kárpát-medencei párhuzama pl. a Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglaláskori temető 6. sírjából ismert (Gáll 2013, II. 123. tábla 6. a.), további lelőhelyek: Gáll 2013, I. 738.

tatás a 10. század első évtizedeire keltezi.⁴¹ Az Északnyugat-Kaukázusban a Novorosszijszk melletti dürszói temető 4. kronológiai csoportjában (8. század második fele – 9. század) került elő ebbe a típusba tartozó szablyaellenző.⁴²

A 2019-es orosz-magyar feltárás során talált leletek közül a vörös színű, besimított hálómintával díszített, gömbtestű, kétfülű fazéknak és a szintén vörös színű, besimított hálómintával díszített, tojásformájú füles korsónak (11. kép) vannak Kárpát-medencei párhuzamai. Mindkét edény urnaként szolgált, a kétfülű fazékban az üszkösödött csontdarabok mellett egy vaskés és egy ovális alakú vascsat is feküdt. Hasonló típusú és díszítésű edények a Kárpát-medencei 9. századi, esetleg a 10. század első negyedére keltezhető temetőkben is megtalálhatók,⁴³ viszont csak azokon a területeken (az Erdélyi-medence közép-Maros-vidéki, mintegy 70 km hosszúságú régiójában), ahol megjelent a déli eredetű, bolgár hatalmi struktúra. A vörös színű, besimított hálómintás edények előfordulnak a szaltovói kultúrában,⁴⁴ de ismertek a 10–12. századból az Észak-nyugat Kaukázusban⁴⁵ és a Kubán-vidéken is.⁴⁶

Összegzés

Összegzésként az alábbi táblázatban rendszerezve látható a leletanyag, illetve a temető leleteinek párhuzamai földrajzi megoszlás szerint.

41 Gáll 2013, I. 740.

42 Дмитриев 1979, Рис. 2, 22.; Дмитриев 2003, Табл. 90, 44–46.

43 Ld. pl. a Gyulafehérvár-Mentőállomás 9–10. századi temetőrészének (II. temető) „al-dunai típusú” leletei közé sorolt vörös színű, hálómintás kétfülű fazekat a 29. sírból és a 11. sír kétfülű, amforaszerű korsóját (Gál 2014, 3. és 10. tábla), valamint Maroskarna “A” temető amforáit, illetve más lelőhelyekről valókat is, mint pl. Szászsebes, Ompolykisalud. Szintézisük: Gáll 2019, 79–84., 29. kép.

44 Krasilnikov 1990, 240, Taf. 22.

45 Армарчук 2017, Рис. 18, 2.

46 Ловпаче 1995, Табл. XXXI, 8.

<i>Leletek</i>	<i>Andrejevskaja Scsel</i>	<i>Kaukázus</i>	<i>Kárpát-medence⁴⁷</i>	<i>9–10. századi Erdélyi-medence</i>
Hajfonatkorong	•		•	
Tarsolylemez	•		•	
Szablya lemezes markolatgombja	•		•	•
Szablyakeresztvas árkolt díszítéssel	•	•	•	
Négyzetes veretek	•			
Szíjvég	•			
Kijev-típusú függesztőfül	•	•	•	•
Egymásba illeszthető tarsolyveretek	•	•	•	
Szablya csónak alakú keresztvassal	•	•	•	•
Állatfejet ábrázoló veret	•	•	•	
Hálómintás besimított amfora	•	•		•
Hálómintás besimított edény	•	•		•

A táblázatból levonható következtetés szerint az Andrejevskaja scsel-i lelőhely más eddig ismert kaukázusi lelőhelyhez viszonyítva szokatlanul nagy mennyiségben tartalmaz olyan leletanyagot, amely jelentős arányban megtalálható a Kárpát-medencében. Egyes tárgyak e lelőhelyről és a Kárpát-medence területéről szinte kivétel nélkül ismertek, a Kaukázus más területén viszont mind a mai napig ismeretlenek.

A kutatási stádium e szakaszában elsősorban kérdések vethetők fel, illetve hipotézisek fogalmazhatók meg. Hogyan értelmezhető, hogy a Kárpát-medencétől keletre a két hajfonatkorong közül az egyik e lelőhelyről került elő? Hasonlóképpen hogyan értékelhető a régióból eddig ismeretlen tarsolylemez? Különbféle (kereskedelmi, katonai/politikai) hálózatok eredményének, vagy annál több sejtető mindebben: egyes csoportok – legyenek bármilyen eredetűek – kommunikációs/rokonsági hálózatot tartottak fent a Kárpát-medencei közösségekkel? Az utóbbi szempontból jelzésértékűek azok a további szórványleletek, amelyek az elmúlt években Anapa környékén kerültek elő (pl. Buzsor [1–4], Gajkodzor [5–6], Leninszkij Puty [7], Skolnij [8–10], Anapa környéke [11]) (12. kép 1–11) és szintén a kárpát-medencei honfoglaláskori leletanyaggal állíthatók párhuzamba. A kutatás e kezdeti szakaszában nehéz egyértelmű választ adni, előrelépést csak a további régészeti kutatások és az azzal párhuzamos interdiszciplináris vizsgálatok hozhatnak. ■

47 A Kárpát-medence esetében a 9–10. századot vettük tekintetbe.

IRODALOM

- AH 1996.** Fodor I. (Ed.): *The Ancient Hungarians*. Exhibition Catalogue. Hungarian National Museum, Budapest, 1996.
- Bollók 2015.** Bollók Ádám: *Ornamentika A 10. századi Kárpát-Medencében: formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez*. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 2015.
- Erdélyi 2008.** Erdélyi István: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2008.
- Gál 2014.** Gál Szilárd Sándor: *Gyulafehérvár 9–11. századi temetői*. Doktori disszertáció. Kézirat, ELTE, Budapest., 2014.
- Gáll 2013.** Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői*. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6). SZTE Régészeti Tanszék – MNM – MTA BTK Régészeti Intézet, Szeged–Budapest, 2013, I–II. kötet.
- Gáll 2019.** Gáll Erwin: *A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019.
- Ilés-Muszka 2019.** Ilés-Muszka Andrea: A birikai helyőrség Kárpát-medencei kapcsolatai. *Acta iuvenum. Sectio archaeologica*, 4. (2019) 77–100.
- Istvánovits 2003.** Istvánovits Eszter: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga*. (Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Sorozatszerkesztő: Kovács László – Révész László), Jósa András Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum, MTA Régészeti Intézete, Nyíregyháza, 2003.
- Komar 2018.** Komar, Olekszij: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Martin Opitz, Budapest, 2018.
- Krasilnikov 1990.** Krasilnikov, Kliment I.: Die Keramik der Saltovo–Majaki–kultur am nördlichen mittelauf des Donec. In: Bálint, Csanád (Hrsg.): *Die Keramik der Saltovo–Majaki–kultur und ihrer varianten*. (Varia Archaeologica Hungarica III.) .Publicationes Instituti Archeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1990, 193–244.
- M. Lezsák – Novichikhin – Gáll 2018.** Gabriella M. Lezsák – Andrey Novichikhin – Erwin Gáll: The analysis of the discoid braid ornament from Andreyevskaya Shhel (Anapa, Russia) (10th century). *Acta Archaeologica Carpathica*, 53. (2018) 143–168.
- Madaras 2014.** Madaras László: „Ez itt az én hazám”. A Közép-Tiszavidék honfoglalás kori leleteinek üzenete. *Szolnoki Tudományos Közlemények*, 18. (2014) 32–41.
- Novicsihin – M. Lezsák – Gáll 2017.** Novicsihin, A. – M. Lezsák G. – Gáll E.: Tarsolylemez-töredék Andrejevszkaja scselből. Gondolatok a tarsolyok kelet-európai és Kárpát-medencei elterjedésével kapcsolatban. *Alba Regia*, 45. (2017) 67–88.
- Vinogradov 1983.** Vinogradov, V. B.: Altungarische Parallelen zu einigen Gräbern des alainischen Gräberfeldes bei Martan-Ču. *ActaArchHung*, 35/1–2. (1983) 211–220.

- Армарчук 2017.** Армарчук, Е.А.: Керамика Северо-Восточного Причерноморья XI–XIII вв. Институт археологии РАН, Москва, 2017.
- Винников 1990.** Винников, А.З.: Контакты донских славян с алано-болгарским миром. *Советская Археология*, 3. (1990) 124–137.
- Дмитриев 1979.** Дмитриев А.В. Могильник эпохи переселения народов на реке Дюрсо. Краткие сообщения Института археологии, 158. (1979) 52–57.
- Дмитриев 2003.** Дмитриев А.В. Могильник на р. Дюрсо – эталонный памятник древностей V–IX веков. In: *Археология. Крым, Северо–Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья. IV–XIII века*. Наука, Москва, 2003, 200–206.
- Дзаттиаты 2014.** Дзаттиаты, Р.: Аланские древности Даргавса. «Ир», Владикавказ, 2014.
- Иерусалимская 2012.** Иерусалимская, А. А.: Мощевая Балка. Необычный археологический памятник на Северокавказском шёлковом пути. Изд-во Гос. Эрмитажа, Санкт-Петербург, 2012.
- Ловпаче 1995.** Ловпаче, Н.Г. Художественная керамика средневековой Адыгеи. Адыгейский респ. ин-т гуманитар. исслед. Меоты, Майкоп, 1995.
- Мажитов 1981. Мажитов Н.А.: Курганы Южного Урала VIII–XII вв. Наука, Москва, 1981.
- Новичихин 2008.** Новичихин, А.М.: Воинский кенотаф с захоронением боевого коня на средневековом могильнике Андреевская щель. In: *Военная Археология. Сборник материалов семинара при Государственном историческом музее*. Квадрига, Москва, 2008, 26–41.
- Новичихин 2014.** Новичихин, А.М.: Предметы вооружения, воинского и конского снаряжения из разрушенных погребений могильника Андреевская щель. *Военная археология. Сборник материалов Проблемного Совета «Военная археология» при ГИМ*. Вып. 3. Медиа Мир, Тула, Куликово поле, 2014, 55–93.
- Новичихин 2015.** Новичихин, А. М.: Детские погребения средневекового могильника Андреевская щель. *Историко-археологический альманах*. 13. (2015) 99–111.
- Пьянков – Хачатурова – Юрченко 2014.** А.В. Пьянков – Е.А. Хачатурова – Т.В. Юрченко: *Возвращенные сокровища Кубани*. Традиция, Краснодар, 2014.
- Руденко 2016.** Руденко, К.А.: Редкие находки эпохи Хазарского Каганата (Заметки о хазарско-венгерском искусстве). *Теория и практика археологических исследований*, 15/3. (2016) 63–82.
- Савенко 1986.** Савенко, С. Н.: Этнокультурная характеристика богатых погребений конца XI – первой половины XII в. могильника Кольцо-Гора. In: *Этнокультурные проблемы эпохи бронзы Северного Кавказа*. СОГУ, Орджоникидзе, 1986, 75–91.
- Торгоев 2016.** Торгоев, А. И.: Венгры на Северном Кавказе? In: *Путешествие Ибн Фадлана: Волжский путь от Багдада до Булгара. Ibn Fadlan's Journey: Volga Route from Baghdad to Bulghar*. Каталог выставки. Гос. Эрмитаж [Центр Эрмитаж – Казань]. Изд. дом Марджани, Москва, 2016, 310–333.

ABSTRACT

Carpathian Basin analogies of 10th-century finds from Andreevskaia Shchel near Anapa (Russia)

In the northern region of the Caucasus, more and more archaeological finds have recently been identified whose functionality, technology and ornamentations indicate close relations with 10th-century finds from the Carpathian Basin. One such group of finds has been identified in Andreevskaia Shchel's burial site, near Anapa (Russia, Krasnodar region).

The artefacts included gilded silver sheet braid ornaments decorated with palmette motifs, a silver plate of a sabretache, gilded bronze belt mounts, a bronze strap end, sabre, bow case or sabretache mount, ceramic potteries, fingering, etc.

In this article, these artefacts have been analysed with the goal of underlining once more the importance of the North Caucasus in the early history of the Hungarians. However, in the region of Anapa, a few other stray finds have been identified, like artefacts near Buzhor, Gaikodzor, Leninskiy Put and Shkol'nyy, which are similar to the material culture from the Carpathian Basin.

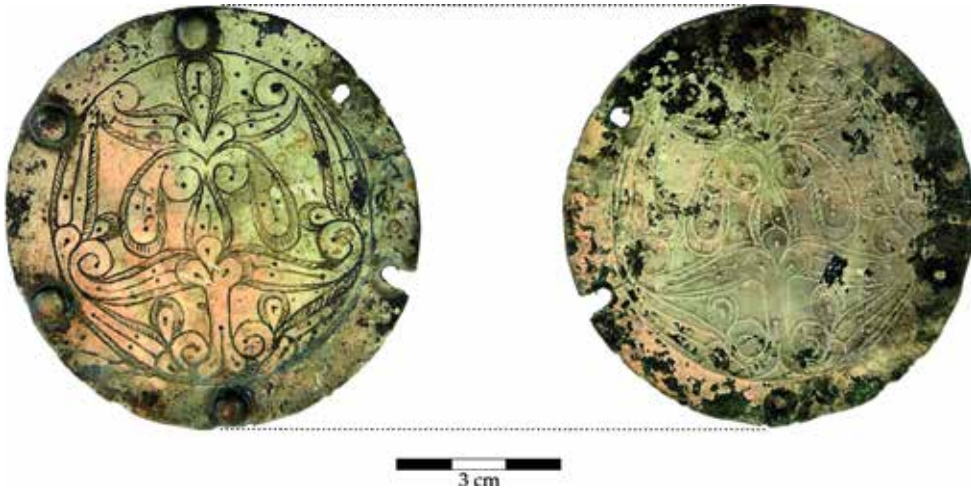
In this research phase we cannot give a precise answer as to whether these artefacts mark a commercial, military/political or communications network, or possibly biological kinship relations connecting the Carpathian Basin with the steppe regions of the Caucasus. Further progress can only be made with archaeological investigations in the region, followed by various interdisciplinary analyses.

KEYWORDS: 10th century, Western Caucasus, Carpathian Basin, Andreevskaya Schel, cremation, inhumation, sheet braid ornaments, sabre, sabretache plate, bow case or sabretache mount, fingering, belt mounts, strap end, ceramic potteries

KÉPMELLÉKLET

1. kép: Andrejevskaja scsel (Oroszország, Krasznodari határterület) topográfiai elhelyezkedése.

2. kép: Palmettamintás, aranyozott ezüstlemez hajfonatkorong Andrejevskaja scselből (fotó: Andrej Novicsihin).

3. kép: Az Andrejevskaja scsel-i hajfonatkorong és Kárpát-medencei párhuzamai (M. Lezsák – Novichihin – Gáll 2018, Fig. 11. nyomán).

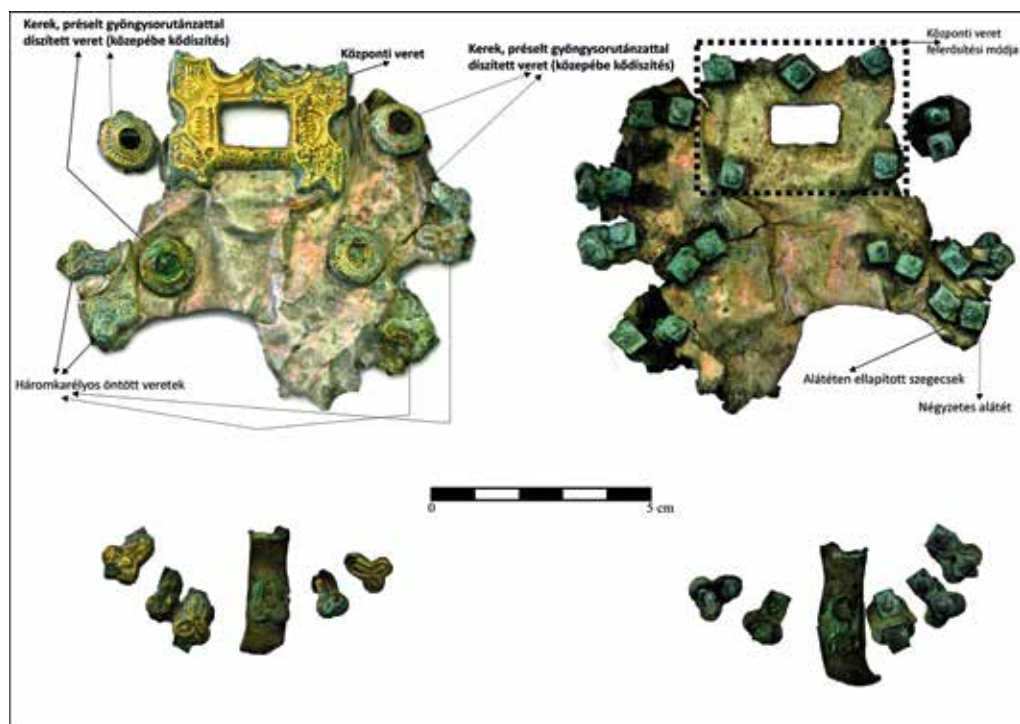
4. kép: Az Andrejevskaja scsel-i hajfonatkorong legközelebbi párhuzamainak elterjedési térképe (M. Lezsák – Novichikhin – Gáll 2018, Fig. 12 nyomán).

5. kép: Az ibrány-esbóhalmi hajfonatkorong (Istvánovits 2003, 103, 72. kép, 102. táb. 2–3 nyomán).

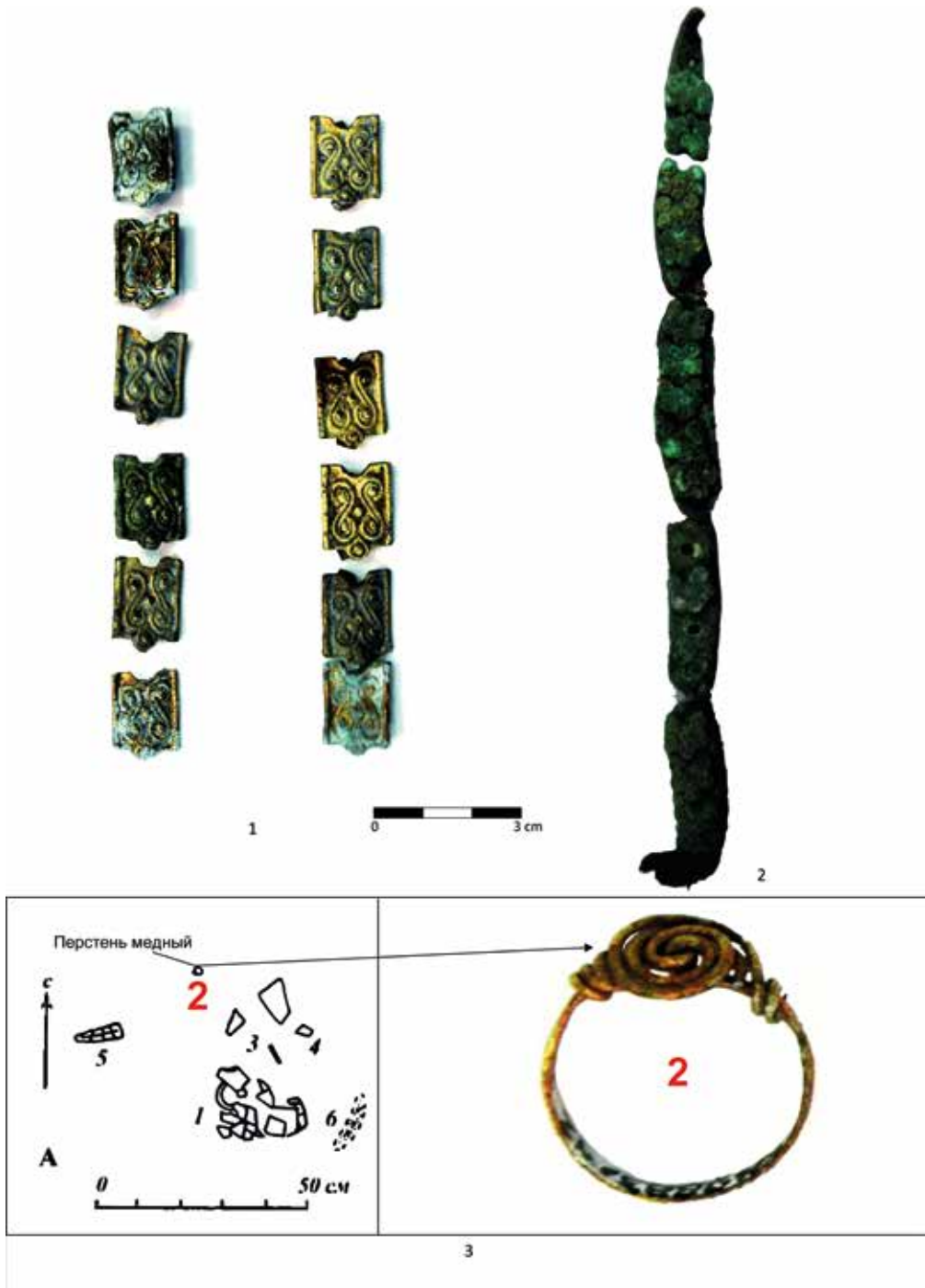
6. kép: A Moszcsevaja balka-i (Oroszország, Kabard-Balkárföld) katakomba-temető hajfonata az érmével (Иерусалимская 2012, Ил. 42 б. nyomán).

7. kép: Tarsolylemez töredék Andrejevskaja scselből (fotó: Somfai Kara Dávid).

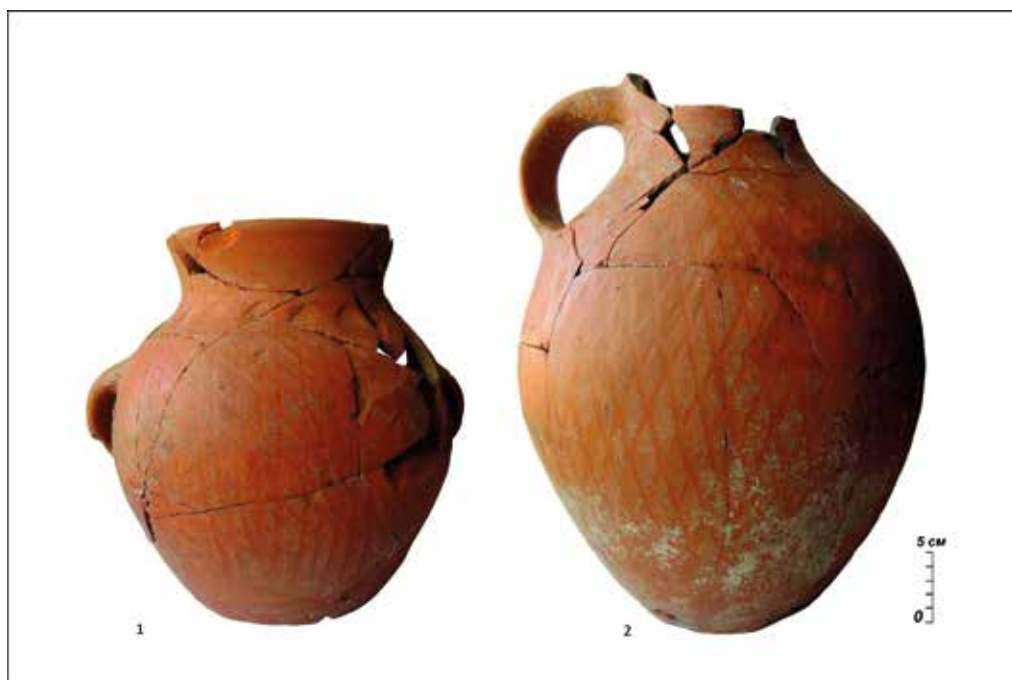
8. kép: Övdíszek, tarsolyveret, függesztőfül, szablyatöredék és szablyamarkolatgomb Andrejevskaja scselből (fotó: Andrej Novicsihin, Somfai Kara Dávid).

9. kép: Egymásba csúsztható veretek Andrejevszkaja scselből (9. kép 1: fotó: Andrej Novicsihin) és Kiszlovodszk-Kolco Gorából (9. kép 2: fotó: Gáll Erwin), valamint az Andrejevszkaja scsel-i tekercselt fejű gyűrű az 1992-es feltárásból (Andrej Novicsihin 2015, Рис. 2. nyomán).

10. kép: A 2018-as Andrejevszkaja scsel-i terepbejárás során talált csónak alakú szablyaellenző (fotó: Andrej Novicsihin).

11. kép: Az Andrejevszakaj scsel-i 8. számú páros temetkezés urnaedényei (Fotó: Andrej Novicsihin).

12. kép: Anapa környéki szórványleletek (Fotó: Andrej Novicsihin, Gáll Erwin).